

Lam of leeuw

Het katholicisme van een Noord-Brabantse huisarts

87

Chris (C.J.M.) Mol (1892-1979), in 1965 geschilderd door Jan Asselbergs.
(Uit: Huige)

Inleiding

Met verbazing zal menig krantenlezer in februari 1970 kennis genomen hebben van de mededeling dat de arts C.J.M. Mol uit Etten-Leur zijn kerkelijke onderscheidingen naar het Vaticaan teruggestuurd had. Zelfs het landelijk dagblad *de Telegraaf* vond deze beslissing van de huisarts in ruste dermate opmerkelijk, dat het er ruimte voor vrijmaakte. Opmerkelijk was deze daad zeer zeker, want het betrof hier iemand van

77 jaar van wie opstandigheid tegen de katholieke kerk bepaald niet verwacht werd.

Weliswaar waren de roerige jaren zestig net afgesloten, waarin steeds luider vragen werden gesteld bij de suprematie die de katholieke kerk sinds mensenheugenis had gespeeld, maar deze daad van dokter Mol lag toch niet in de lijn der verwachting. Zeker zijn plaatsgenoten hadden dit niet van hem verwacht, want zij kenden de arts niet anders dan als een gelovig en principieel katholiek. Zo was hij degene die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Etten de Katholieke Actie nieuw leven had ingeblazen.

In dit artikel wordt nader ingegaan op deze opmerkelijke daad. Daarbij zal de vraag gesteld worden, wat de functie van het katholieke geloof was voor deze huisarts en of hij zich daarbij volgbaar (dus als een lam) of recalcitrant (als een leeuw) opstelde. Om die vraag te kunnen beantwoorden zal uitgebreid stilgestaan worden bij het katholieke geloofsleven van familieleden van de medicus vanaf het begin van de negentiende eeuw. Die informatie moet inzicht geven in wat voor ambiance en sfeer de jonge dokter Mol opgroeide. Deze 'nestgeur', mogelijk wat oneerbiedig getypeerd, geeft een aardige inkijk in hoe katholieken in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw hun geloof beleefden. Daarbij wordt verondersteld dat wat gold voor de sibben Mol (familie van vaderskant) en Den Rondon (familie van moederszijde) destijds ook opging voor veel katholieke West-Brabanders.

Enige achtergrondinformatie over dokter Chris Mol

Menigeen die de hierboven genoemde actie van dokter Mol in 1970 gelezen heeft, zal zich afgevraagd hebben waarom Mol dit deed. Zowel regionaal als nationaal was hij vanaf het eerste uur betrokken geweest bij de ontwikkeling van het Wit Gele Kruis, een louter katholieke organisatie op het terrein van de gezondheidszorg. Deze organisatie was vooral opgericht om binnen de sterk verzuilde samenleving uit de eerste helft van de twintigste eeuw de protestants-christelijken, socialisten en neutralen de wind uit de zeilen te houden. Zo wilde elke zuil eigen scholen, radio-omroep, dagblad en zelfs sportverenigingen.

In de loop van vijftig jaar was men de Ettense huisarts - hij startte zijn carrière in 1917 - zelfs als een boegbeeld van het katholieke kruiswerk in Nederland gaan beschouwen. En zijn conduitestaat beperkte zich hier niet toe. Zowel op het terrein van de geestelijke gezondheidszorg als de gezinszorg was hij in de jaren dertig een pionier in Noord-Brabant en later daarbuiten, die er zorg voor droeg dat deze maatschappelijke terreinen op katholieke leest geschoeid werden. In belangrijke mate droeg hij ertoe bij dat rooms-katholieke instituten als de Klokenberg te Breda en de Krabbebossen in Rijsbergen werden opgericht. Kort na de Tweede Wereldoorlog werd Chris Mol gekozen als Kamerlid voor de net opgerichte Katholieke Volkspartij. Hij bezette in de Tweede Kamer voor die partij een kwaliteitszetel om de belangen van het brede

terrein van de volksgezondheid te behartigen. Zijn naamsbekendheid in Noord-Brabant bleek uit het feit, dat hij zowel bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer van 1946 als van 1948 lijsttrekker was voor de kieskring Tilburg.

Ook aan de totstandkoming van een medische faculteit in Nijmegen droeg hij het zijne bij. De oprichters stond voor ogen de opleiding van huisartsen zodanig in te richten dat zowel het katholieke als het wetenschappelijke aspect gegarandeerd was. Deze opsomming is beperkt maar toont dat Chris Mol zijn levenlang zijn activiteiten had verricht binnen en ten dienste van katholieke organisaties en werkvelden.¹

Naast bewondering voor zijn moed om het Vaticaan te trotseren overheerste toch bij velen verwondering, toen hij zijn kerkelijke onderscheidingen terugstuurde. Een enkeling ging uit teleurstelling zelfs zo ver dat hij Mol schreef dat hij zijn hele leven krantenartikelen over hem had uitgeknipt, maar ze nu allemaal had weggegooid.

Werkwijze

Zoals gesteld zal in dit artikel onderzocht worden, of het protest van dokter Mol richting Rome op gevorderde leeftijd begrepen dient te worden als rancune of dat het een bewust doorleefde beslissing was. Handelde hier iemand die het katholieke geloof als een rem op zijn persoonlijke ontwikkeling had beleefd en die nu in de sfeer van geestelijke verruiming zijn onderscheidingen durfde terug te sturen, of waren toch andere factoren in het geding? De beleving van zijn geloof door Mol zal daarbij uitgangspunt zijn, waarbij de vraag gesteld wordt of hij zich daarin volgbaar of juist tegendraads gedroeg. Aan de hand van twee fasen zal gepoogd worden inzichtelijk te maken hoe zijn persoonlijke ontwikkeling in relatie tot het katholicisme verliep. Deze fasen zijn de geloofsbeleving in de familie en opvoeding (1820-1917) en het actieve leven van Mol als arts en inwoner van Etten-Leur (1917-1968).

Naast een groot aantal artikelen dat Mol schreef over de volksgezondheid zal de beantwoording van de vraag welke invloed het katholieke geloof op hem uitoefende met name geschieden aan de hand van twee egodocumenten die hij op het eind van zijn leven schreef. Verwezen zij naar het proefschrift van de auteur van dit artikel waarin op de betekenis van Mol voor de volksgezondheid nader ingegaan wordt. Na een arbeidzaam leven beschikte de gepensioneerde arts over meer vrije tijd en zette hij zich aan het schrijven van zijn memoires. In 1972 publiceerde hij in een kleine oplage zijn *Herinneringen aan een volmaakt verleden tijd*, waarin hij de ontwikkeling beschreef van het arme boerendorp naar de naoorlogse geïndustrialiseerde gemeente Etten-Leur. Vier jaar later volgde het *Mollenboek* waarin de arts in ruste de geschiedenis van de 'sibbe' Mol-den Rondon aan de hand van een aantal portretten van familieleden beschreef. Met groot geduld vergaarde hij zijn informatie uit verhalen van en over familieleden, de registers van de Burgerlijke Stand² en bidprentjes. Zijn gevorderde leeftijd was geen belemmering,

want nog steeds beschikte hij over een vaardige pen, maar verwonderlijker was eigenlijk, dat iemand met een zeer beperkt gezichtsvermogen hiertoe nog in staat was.³ Beide uitgebreide boeken geven een kijk op de mentaliteitsverandering op het Brabantse platteland in de periode tussen 1850 en 1970.⁴

90 **Geloofsbeleving in de familie en de opvoeding**

Opgegroeid in een door en door katholiek milieu

Chris Mol werd in 1892 geboren in De Heen, toen een kleine gemeenschap van 500 zielen, die deel uitmaakte (en nog steeds maakt) van de gemeente Steenberg. Hij groeide hier op in een zuiver katholiek milieu. Zijn ouders kwamen voort uit gelovige Brabantse families. Zoals de dood hoort bij het leven (en omgekeerd) zo was de familie van dokter Mol onlosmakelijk verbonden met het katholieke geloof: het zat bij allen in de genen. De godsdienstige beleving van zijn voorzaten is beschreven in zijn *Mollenboek* waarbij hij dit aspect verder uitdiepte in een apart hoofdstuk, 'family in Heaven' genaamd. Met respect en piëteit maar soms ook met humor en ironie beschrijft hij een groot aantal overleden personen uit zowel de stam Mol als Den Rond. Uit die beschrijvingen blijkt de betekenis van het katholieke geloof in de tweede helft van de negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw voor de bewoners van het West-Brabantse platteland.

Niettemin wordt daarbij in cultuurhistorische zin door hem aangetekend 'dat deze beleving niet los gezien kan worden van het glanzeloze, kleinburgerlijke en schijnheilige van de tweede helft van de negentiende eeuw waarbij dit futloze denken niet alleen zijn weerslag had op kunst, wetenschap en literatuur maar evenzeer op religie en godsdienstig leven'. Het platteland van Brabant was de bakermat van zijn voorzaten, die praktisch allemaal daar hun leven hadden doorgebracht. Het was met name dit geweest dat de nadelige gevolgen van deze periode het meest schrijnend had ondergaan. Drie eeuwen van weinig welvaart, achterlijkheid op alle gebied ten gevolge van de achterstelling als generaliteitsland alsmede de schrale zandbodem, waarop de boeren moesten zwoegen en desondanks amper het hoofd boven water konden houden voor hun vaak grote gezinnen, hadden deze situatie in de hand gewerkt. Wat de godsdienst betreft was het volk van Brabant trouw gebleven aan geloof en kerk. Bij de eerste poging tot zijn emancipatie, in het midden van de negentiende eeuw, voelde het zich gesteund door het herstel van de hiërarchie in 1853 waarbij in de provincie twee bisschopszetels en twee seminaria verrezen. De 'priesterroepingen' werden hierdoor sterk geanimeerd, temeer omdat andere studiemogelijkheden ontbraken. Aangezien het economisch herstel zich niet aandienende, bleef het levenspeil laag, het onderwijs gebrekkig, de geneeskundige zorg beperkt; allemaal redenen waarom 'Den Haag' en de noorderlingen van 'boven de

Zicht op het dorp De Heen, de geboorteplaats van Chris Mol, in het begin van de vorige eeuw. Scholen moesten voorzien zijn van grote en hoge ramen voor een optimale lichtinval. Staat links de dorpschool waar vader Mol les gaf? (Fotocollectie C. Slokkers, Steenbergen)

Moerdijk' neerkeken op het donkere Zuiden. Dergelijke drukkende levensomstandigheden moesten wel een fatale en haast onuitwisbare invloed hebben op het leven van gezinnen in dit gewest en dus ook op dat van de voorouders van Chris Mol. Opmerkelijk is het sombere en enigszins eenzijdige beeld dat Mol hier beschrijft. Waarschijnlijk kan dit niet los gezien worden van zijn waarnemingen in Etten-Leur en omliggende kerkdorpen in 1917, toen hij startte als huisarts. De armoede was groot in deze streek en het ontbrak vrijwel geheel aan initiatieven om daar structureel iets aan te veranderen, een situatie die tot na de Tweede Wereldoorlog zou voortduren.

Uit de ongeveer 40 beschrijvingen die dokter Chris Mol maakte in zijn 'family in Heaven' laten we er hier een aantal volgen.

De familie Mol

De oorsprong van deze tak van de familie Mol gaat terug tot het begin van de negentiende eeuw in Prinsenbeek dat in die dagen nog algemeen 'Op de Beek' werd genoemd. De beschrijving van de geloofsbeleving van de oudste oom van zijn vader, Christiaan Mol (1825-1917), is kenmerkend voor de godvruchtige wijze waarop men zich vaak in die tijd gedroeg. Overigens werd die oom als een 'halve buitenlander' beschouwd omdat hij zich na zijn huwelijk in Haarlem vestigde en de reismogelijkheden toen nog zodanig waren, dat men elkaar maar zeer zelden zag. Mol beschreef zijn oudoom als volgt:

‘Deze was een toonbeeld van charme, goedheid en vroomheid, waaraan we vanaf onze prille jeugd de liefste herinneringen bewaren. Als hij in Kruisland [inmiddels was het gezin Mol in 1898 van De Heen naar Kruisland verhuisd; J.H.] kwam logeren en met ons ‘s morgens naar de kerk ging [om zeven uur zoals toen de gewoonte was; J.H.] stapte hij tot vooraan in het middenpad, knielde neer op zijn beide knieën, boog heel diep en ging dan pas op zijn plaats zitten. Dat maakte op ons als kinderen grote indruk, want zo eerbiedig hadden we dat nooit gezien; zeker niet van de boeren die het voldoende vonden om zo maar even met de rechterknie een soort knikje te maken dat nauwelijks aan knielen deed denken. Het was duidelijk dat het bij oom geen loos gebaar was maar een uiting van zijn oprechte eerbied, zoals die zich ook openbaarde in zijn gebed dat hij met grote vurigheid verrichtte, zonder aanstellerij maar voortvloeiend uit de behoefte van zijn edele hart. Hij sprak ook altijd met grote eerbied over al de dingen die het godsdienstig leven raakten. We konden dan ook alleen maar grote bewondering hebben voor de wijze waarop hij de zware beproevingen in zijn levensloop (zo ontviel hem zijn enige zoon Nico op latere leeftijd toen deze al drie kinderen had) heeft opgevat en daarin berustte. Zijn zware lot zag hij niet als een noodlot maar als een bestiering van God, waarin hij de gelegenheid aangreep om de naastenliefde en de vaderlijke goedheid op haast bovenmenselijke wijze te beleven.’

Bid voor de Ziel van Zaliger
den Heer
LAURENTIUS MOL,
Weduwnaar van Mejuffrouw
HENDRINA BIEMANS,
geboren te BEEK 2 December 1829 en, na gedurende meer dan 50 jaren lid te zijn geweest van het R. K. Zangkoor aldaar, overleden te STEENBEROEN, tijdig voorzien van de laatste H. H. Sacramenten, 24 December 1913.

*****

Hij heeft de wet des Allerhoogsten onderhouden en een verbond met Hem gemaakt.... en in de beproeving is hij getrouw bevonden. Eccl. XLIV : 20, 21.

De rest van zijn leven bracht hij in blijdschap door, en scheidde eindelijk in vrede, voorzien van vele vruchten der vreeze Gods. Tob. XIV : 4.

Hij alleen vreest den dood, die geene hoop heeft na den dood te zullen leven. H. Joan. Chrys. (Mijne dierbare Kinderen en Kleinkinderen) vergeet mijne lessen niet, en laat uwe harten mijne onderrichting bewaren. Want zij zullen u lengte van dagen en vele jaren en vrede aanbrengen. Spr. III : 1, 2.

Helpt mij door uwe gebeden tot God. Rom. XV : 30.

Mijn JEZUS, barmhartigheid!

R. I. P.

P. J. J. NYSSEY, KOSTER, STEENBERGEN.

De grootvader en vader van Chris Mol waren in de negentiende eeuw geboren op de Beek, een kerkdorp van de toenmalige gemeente Princenhage. Op deze ansichtkaart van de Markt van de Beek uit het begin van de vorige eeuw staan links de katholieke pastorie en daarnaast het woonhuis/de bakkerij van de familie Mol. Rechts is de herberg van Jan Nuyten te zien. (Fotocollectie H. van Opstal, Etten-Leur)

Lichtvoetiger was diens broer, Louw Mol (1829-1913), die een bakkerij had 'op de Beek', vlak naast de pastorie op het kleine dorpsplein, recht tegenover de herberg van Jan Nuyten, waar deze grootvader van Chris Mol een graag geziene gast was. Ook hij was vroom, zoals zijn broer, maar minder diepgaand. Opgewektheid en vriendelijk voor iedereen pasten meer bij hem, zodat het vijftigjarige lidmaatschap van het parochieel zangkoor als eervolle vermelding op zijn bidprentje aangeduid, een uitstekende gelegenheid was om zijn credo blijmoedig uit te zingen en daardoor reeds te oefenen voor de eeuwige lofzangen waarvoor hij zich bestemd wist. Zingend is hij overigens niet het leven uitgegaan, want op het eind van zijn leven heeft hij veel pijn geleden. Zijn rozenkrans in stilte prevelend probeerde hij daarbij troost te vinden. Zijn blijmoedigheid en goedheid heeft hij echter zeker meegenomen toen hij zijn plaats ging innemen in het hemelkoor. Zijn vrouw, Hendrina Biemans (1835-1901), was hem hier al lang in voorgegaan.

Deze grootmoeder dicht Chris Mol 'Brabantse vroomheid' toe, die puur en ongeveinsd was en die ze op al haar kinderen heeft overgedragen. Haar leven was een vorm van volmaaktheid waarbij ze niets voor zichzelf verlangde maar alles wegcijferde voor haar man en haar gezin. Eenvoud en een groot geloof lagen aan haar doen en laten ten grondslag. Bij haar begrafenis en die van haar kinderen werd het 'In Paradisum' gezongen, toen zij daarheen werden uitgeleid.

Ook de oudste broer van zijn grootmoeder, naar de gewoonte van die tijd met 'Sjaan oom Biemans' aangeduid, heeft als trouw koorzanger wel honderden keren zijn credo gezongen, maar kreeg nog een andere

eervolle vermelding op zijn bidprentje mee, namelijk die van ‘weldoener’ van de kerk. Bovendien was hij lid van het Parochieel Armbestuur en gouden jubilaris van de H. Familie. Chris Mol vroeg zich dan ook af, of indien deze man niet in de hemel zat, voor wie dat dan wel weggelegd was. ‘Als tenminste zijn lidmaatschap van de gemeenteraad en de gemeentepolitiek hem geen parten hebben gespeeld? Maar dan zal hij zich wel beroepen hebben op zijn groot gezin van twaalf kinderen, die hij allemaal met hard werken te paard heeft geholpen’. Overigens vermoedt Chris Mol dat ‘zijn vrouw, tante Mie, daarin niet zo’n directe rol heeft gespeeld, omdat activiteit niet haar grootste deugd was’. Hij voegt er echter aan toe dat ‘nergens geschreven staat dat die beoefend moet worden om toch in de hemel te komen’.

Het wekt dan ook geen verbazing dat in deze lijn de broers en zusters van zijn vader allemaal overtuigde katholieken waren. Als voorbeeld beschrijft de arts zijn peetoom en naamgenoot Christianus Mol (1861-1934) die gehuwd was met de zeven jaar oudere Jacoba (Koos) Loose (1854-1927), een huwelijk dat kinderloos bleef. Op het bidprentje van deze oom Christ, bakker in Steenberg, staat vermeld dat deze zijn ouderwetse vroomheid alleen maar zo kon beleven, omdat die ‘voortkomt uit een blij gemoed, een oprechte deugdzaamheid en de vreeze des Heren’. ‘s Avonds kwam het hele gezin (dat wil zeggen de dienstbode, de bakkersgezel en als de jonge Chris er logeerde, ontkwam hij er ook niet aan) bijeen in de huiskamer om op de knieën het rozenhoedje te bidden, terwijl oom Christ zelf een beeldje van de H. Familie op tafel zette en voorbad.

Dergelijke brave lieden volgden gedwee wat hen vanaf de kansel werd voorgehouden. Dat de katholieke kerk op reactionaire wijze de omvangrijke arbeidersbevolking van zich afhankelijk had gemaakt en nieuwe ontwikkelingen vertraagde, zag men niet.⁵

De familie Den Ronden

Ook de minder omvangrijke familie Den Ronden heeft Mol aan een ‘hemelse’ beschouwing onderworpen aan de hand van de bidprentjes en ook hier heeft de arts getracht na te gaan hoe deze familieleden en voorzaten gereageerd hebben op de tijdgeest en de religieuze opvattingen en invloeden in die periode. Toch was dit gecompliceerder, omdat Chris Mol de beide grootouders nooit gekend heeft. De familie Den Ronden had haar bakermat in Oud Gastel. Het enige wat daarover bekend is, is dat daar een priesterzoon werd geboren. Uit een zijtak is een pater Willebrord Horsten bekend. Dit zegt meteen al iets over de degelijke, katholieke achtergrond van deze familie die zich halverwege de negentiende eeuw vestigde in Wagenberg. Ook uit die Wagenbergse tak van diezelfde generatie zijn priesters en religieuzen voortgekomen, al wil dat niet altijd vanzelfsprekend pleiten voor de degelijkheid en deugdelijkheid van de betreffende gezinnen en personen. Zeker in die tijd toen er amper een alternatief was voor andere studierichtingen of vrouwelijke beroepen. Niettemin durfde Mol aan het papier toe te vertrouwen, dat de Den

Tijdens de kermis in Kruisland verbleef Chris Mol regelmatig bij oom en tante Den Ronden in Wagenberg en ging hij met hen naar de Sint Gummaruskerk.

Tekening van G. Goossen uit de tweede helft van de negentiende eeuw.

(Brabantcollectie Universiteit van Tilburg)

Rondens goede mensen waren. Grootvader Laurentius den Ronden (1820-1892) moet zijn gezin in solide banen geleid en als een vroom man geleefd hebben, indien de tekst van zijn bidprentje naar waarheid is opgesteld: 'Hij eerde God, leerde de zijnen God te vreezen, de zonden te vluchten, de wet Gods te onderhouden en ernaar te leven'. Chris Mol meende dat deze tekst meer als een typering van zijn vroomheid gezien moet worden dan een van werkelijke bezorgdheid en vermaan voor het zielenheil van zijn achterblijvende kinderen. Aan het slot van het bidprentje staat immers het beroep op zijn beide 'Heerzonen' - de een werd pastoor (Rumoldus 1853-1942) in Dorst, de ander in Nispen (Antonius 1857-1913) - die hij verzocht hem indachtig te blijven aan het altaar des Heren. Ook van zijn oudste dochter Annemie (1851-1910), zuster Dionysia, waren weinig dwalingen te verwachten, want dit 'tante nonneke' zat reeds geruime tijd veilig in het klooster. Van de drie resterende kinderen was de moeder van Chris Mol, Antonia den Ronden, op het moment van het overlijden van haar vader (op 27 maart 1892) in verwachting van de latere Ettense huisarts. De andere twee kinderen, Lien en Rumold, bleven zonder geestelijke status ongehuwd. Mol omschrijft ze als 'fijn als beschuit' en als zeer gevoelige katholieken, zodat ook daar ontsporingen niet direct voor de hand lagen. Het uitblijven van de 'vreeze Gods' kon dan ook met enig vertrouwen tegemoet gezien worden, zeker als daar nog aan toegevoegd kan worden dat de overledene weldoener was van de kerk en

Vader Jan (J.) Mol (1856-1928).
(Uit: Huige)

van Onze Lieve Vrouw Onbevleete Ontvangenis. Over de grootmoeder, Engelina van Schendel (1824-1890), is betrekkelijk weinig bekend maar veilig kan ook over haar eindbestemming elke bezorgdheid als misplaatst worden beschouwd, gegeven het middelpunt dat zij in het gezin geweest moet zijn in 'het rijke, roomse leven' van die tijd.

De Wagenbergse sfeer van 'middeleeuwse vroomheid' heeft Chris Mol zelf nog volop meegemaakt in de tijd dat hij er als kind logeerde. Aangezien zijn vader geheelonthouder was en een van de voormannen van de katholieke drankbestrijding rond 1900⁶, werd hij met Kruislandse kermis altijd naar Wagenberg gestuurd, opdat de kinderen van bovenmeester Jan Mol zeker niet het volgens hem ontluisterende beeld zouden zien van dronken en vechtende boerenzonen en allerlei verwerpelijke flirtpartijen tussen de seksen. Bij dat verblijf bij zijn ongehuwde oom en tante behoorde standaard de dagelijkse kerkgang naar de mis van zeven uur in de ochtend en evenzeer, zoals thuis, het bidden van het rozenhoedje 's avonds met de lange ceel van bijzondere intenties die erna kwam. Zondags stonden twee missen op het programma waarbij een ervan vervangen kon worden door het lof 's middags. Aan de Wagenbergse 'mode' om na de zondagse mis het zogenaamde 'kruisgebed' te doen heeft hij nooit meegedaan. Dit bestond eruit dat de mensen, dan de één, dan de ander, opeens de beide armen omhoog staken, terwijl ze nadien beide armen tegelijkertijd allemaal omhoogstaken.

Geconcludeerd kan worden dat de voorzaten van het gezin Mol-den Rondon behoorden tot degelijk Brabantse gezinnen. Zij vormden een solide basis van vroomheid, deugdelijkheid, opgewektheid en wederzijdse zorgzaamheid, dit alles naar de traditie van de kerk. Op de vele bidprentjes die Chris Mol las, is dit terug te vinden, ofschoon de teksten soms voor velerlei uitleg vatbaar zijn en vaak ook wel erg stereotiep

en clichématig. Toch geven ze een idee wat voor een leven 'de dierbare overledene' geleid had. In de loop der tijd hebben de prentjes iets van het afschrikwekkende van de dood verloren, geleidelijk aan werden doodskoppen en gekruiste botten weggelaten en vervangen door een moderner uitvoering.

Het gezin Mol-den Ronden

Mol beëindigt zijn portrettengalerij met de gezinsleden tussen wie hij opgroeide. Hij onderkent dat het enigszins 'precair is kritisch stil te staan bij de vraag, of de ouders wel de eindbestemming bereikt hebben waarop heel hun leven, al hun bidden, maar evenzeer al hun werken als vanzelfsprekend gericht waren. Hij voegt hieraan toe dat men natuurlijk hun leven moet bezien in het licht van die tijd en de omstandigheden waarin zich dit leven afspeelde, waarbij men ook de ogen niet dient te sluiten voor *les défauts de ses qualités* waaraan zelfs de meest volmaakte niet ontkomt.' Over zijn vader, Jan Mol (1856-1928), staat op zijn bidprentje vermeld: 'Hij gaf aan dezen de onderrichting der ziel, aan genen het voedsel des lichaams; zijn liefde was altijd hetzelfde', waaruit iets van de didactische vakbekwaamheid van deze onderwijsman te destilleren valt. Over zijn moeder, Antonia den Rondon (1860-1941), staat op haar bidprentje: 'Het streven naar den hemel was de ziel van haar leven'. Beiden waren serieus en hadden een sterke geloofsbeleving, zich uitend in gebed, kerkbezoek, goedheid voor iedereen, zuinigheid,

De woning van het hoofd van de openbare lagere school te Kruisland omstreeks 1900. (Beeldbank Het Markiezenhof Historisch Centrum te Bergen op Zoom)

Vanaf het plein van de Kruislandse school had men in de eerste decennia van de vorige eeuw dit uitzicht op de Sint Georgiuskerk. (Beeldbank Het Markiezenhof Historisch Centrum te Bergen op Zoom)

bezorgdheid voor het gezin en het behoeden van de kroost voor het kwaad. Vooral zijn moeder bad veel in de rotsvaste overtuiging dat met bidden alles verkregen kan worden, ook de aanvaarding van wat niet verhoord werd. Blijkbaar was zij daarbij doordrongen van datgene wat zo vaak van de kansel verkondigd werd: wie bidt wordt zalig, wie niet bidt gaat verloren!

Chris Mol had twee zusters en twee broers. Een van hen, Rumold (geboren in 1894), stierf op jonge leeftijd. Zijn geloofsbeleving is illustratief voor de sfeer, waarin de kinderen opgroeiden. Hij wilde als missionaris uitgezonden worden maar pas priester gewijd overleed hij in 1919 als slachtoffer van de beruchte Spaanse griep in een volkswijk van Londen. Hij werkte daar omdat de duikbootoorlog tijdens de Eerste Wereldoorlog hem verhinderd had in India te gaan werken. Zijn parochianen hebben hem naar zijn laatste rustplaats gebracht op het kerkhof van Mill-Hill in een voorstad van Londen, terwijl - zoals zij zongen - 'de Engelen hem ten paradijze geleidden'. Voor de ouders moet dit de zwaarste slag in hun leven geweest zijn. Zij hebben niet de mogelijkheid gehad hun zoon als priester te ontmoeten, want zijn eerste H. Mis thuis had hij nog niet in Kruisland gecelebreerd.

Ook broer Laurent (geboren in 1890) verkoos de geestelijke staat. Toen hij op 72-jarige leeftijd overleed, schreven zijn confraters in Oudenbosch op het bidprentje dat hij 'slapend van ons heengegaan' was. Er hoefde geen melding gedaan te worden van een weerzien in de hemel of iets dergelijks; dat was toen al buiten discussie. Bij zijn medebroeders,

onder wie hij ruim veertig jaar 'vol simpele eenvoud' geleefd had, was hij al lange tijd 'het heilige Louwke'. Het bidprentje vat dan kernachtig samen 'dat hij zijn kloosterlijk geluk alleen maar beleefd heeft als een aanloop tot dat wat hij nu geniet en geen einde meer zal nemen'.

De twee zussen van Chris Mol huwden. De oudste, Riëna, trouwde met de directeur van de zuivelfabriek De Hoop in Etten en de jongste, Angelina, met de huisarts P. van der Kar, die zich in Prinsengebèek vestigde. Dit laatste echtpaar kreeg dertien kinderen, waaruit blijkt dat het de denkwijze en verwachtingen van de katholieke kerk zeer serieus nam.

Zoals gezegd is de inbedding waarin Chris Mol opgroeide een puur katholieke geweest. In het plattelandsgezin werd het ritme van het kerkelijk jaar nageleefd, waarbij de vasten- en onthoudingswetten, die steeds van de preekstoel werden afgelezen, stipt werden onderhouden. Deze identificatie met de katholieke kerk werd nog versterkt, doordat zijn vader, Jan Mol, 'bovenmeester' (hoofd der school) van de kleine openbare scholen in achtereenvolgens De Heen en Kruisland was. Uit hoofde daarvan bekleedde hij tal van maatschappelijke functies, die allemaal onder de vlag van de katholieke kerk ressorteerden. Zo was hij kerkmeester, lid van het arbèbestuur en koorzanger in De Heen. In die plaats richtte hij ook een begrafenisfonds op. Te vaak had hij de ellende gezien, als nabestaanden niet beschikten over geldmiddelen na het overlijden van een dierbaar iemand.

Niemand zou in zijn verdere leven zo'n sterke invloed op hem uitoefenen dan deze vaderfiguur. Van nabij heeft de jonge Chris gezien dat 'meester Mol' cordiaal eraan meewerkte dat in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw op zijn openbare school godsdienstlessen in de kerk gegeven werden, het biechten en de voorbereiding op de Eerste Communie tijdens lestijd geschieden en dat vaak ook leerlingen als misdienaar in schooltijd mochten dienen, ofschoon hij tot dit alles niet verplicht was en het een verstoring van het lesrooster betekende. Ogenschijnlijk leek de houding van vader Jan Mol een redelijk volgzaam ten opzichte van de kerk, maar bijna dramatisch zou dit omslaan met de komst van pastoor Lambertus Hopmans (broer van de bisschop van Breda) naar Kruisland. De bovenmeester en de pastoor lagen elkaar volstrekt niet en ofschoon weinigen daar in het dorp weet van hadden, werkten ze elkaar eerder tegen dan dat zij gezamenlijk optrokken. Als kind zag Chris Mol dus reeds van nabij dat alles, wat de machtige kerk decreeteerde, niet als een automatisme opgevolgd diende te worden.

Het geloof van de opgroeiende jongeling werd nadien versterkt door zijn HBS-periode bij de jezùieten op het Canisiuscollege te Nijmegen en zijn studie medicijnen te Amsterdam in een milieu van katholieke studenten. Van alle neutrale universiteiten bezat Amsterdam het hoogste percentage katholieke studenten. De aanwezigheid van zowel de vereniging 'Geloof en Wetenschap' als disputen die uit louter katholieke studenten bestonden, werden rond 1900 als een startpunt ervaren om de participatie aan de vaderlandse cultuur door

katholieken op gang te brengen.⁷ Toen de jonge arts in 1917 aan de vooravond stond van zijn maatschappelijke carrière, was hij gevormd tot een principieel gelovig christen. Via het lekenapostolaat droeg hij zijn katholieke gedachtegoed op anderen over. Gelovig betekende bij hem, dat hij kritisch en zelfstandig denkend de ontwikkelingen die op hem afkwamen, zou beoordelen. Het kleine aantal katholieke academici had toen voor ogen het katholieke volksdeel gelijkwaardig te maken aan de overige Nederlanders en wel in de geest van P.C. de Brouwer. Dat dit tekort groot was, had Maarten Poelhekke geconstateerd in zijn beruchte brochure *Het tekort der Nederlandse katholieken in de wetenschap*. Deze directeur van een Nijmeegse HBS becijferde dat slechts 7 procent van de studenten aan de Nederlandse universiteiten van katholieke origine was, terwijl deze categorie 35 procent van de Nederlandse bevolking uitmaakte. Nog schrijnender was het gesteld met de bezetting van de hoogleraarszetels, want slechts twee van de in totaal 209 benoemingen waren tot dan toe aan een katholiek toegewezen. Deze katholieke voorhoede zag als taak om het op achterstand liggende Brabantse gewest te verheffen en op te stoten in de vaart der volkeren. Principieel katholiek zou Mol zich overigens nooit onverzoenbaar opstellen ten opzichte van andersdenkenden.⁸

Vóór de Tweede Wereldoorlog wierp hij zich op als bestrijder van het integralisme, een reactionaire beweging die met een zekere gedrevenheid de katholieke kerk alle terreinen van het maatschappelijk bestel wilde laten domineren en waarvan M.A. Thompson, priesterhoofdredacteur van *de Maasbode*, de meest nadrukkelijke exponent was. Hij was ook één van de drijvende krachten die zich in de Ettense gemeenschap opwierp om de bescheiden dominee Dijkman van een cadeau te voorzien bij diens zilveren ambtsjubileum. Ook maakte hij zich er sterk voor dat de protestantse inspecteur voor de Volksgezondheid in Noord-Brabant, J. Beijerman, een pauselijke onderscheiding kreeg, iets dat opzien baarde in de jaren vijftig. In zijn periode als Kamerlid (1946-1956) schiep hij er eveneens een genoegen in om regelmatig gesprekken te voeren met leden van de Communistische Partij Nederland en was hij oprecht geïnteresseerd in hun manier van denken. Hoewel zoiets thans als volstrekt normaal wordt beschouwd, was het dat in de tijd van de Koude Oorlog en het IJzeren Gordijn zeker niet. Veel Kamerleden verlieten de vergaderzaal als communisten het woord gingen voeren.

De individuele geloofsontwikkeling van Mol is ook niet los te zien van de maatschappelijke omstandigheden, zoals die zich tot 1917 hadden aangediend. Nederland werd 'gevierendeeld' door de verzui-ling, waarbij dit proces zulke vergaande consequenties had dat zelfs een geitenfokvereniging op katholieke leest geschoeid werd. Alleen mannen die rooms-katholiek en zedig van gedrag waren, konden er lid van worden; bij het aangaan van verkering met een niet-katholiek meisje ging het lidmaatschap verloren.⁹

Het werkzame leven van Mol in Etten-Leur en omgeving (1917-1968)

101

Toen Mol in 1917 startte met zijn carrière als huisarts in de arme gemeente Etten-Leur, bestond de bevolking vrijwel geheel uit katholieken, zoals blijkt uit de toegevoegde tabel bij dit artikel. In religieus opzicht zijn de cijfers minder drastisch veranderd, wat blijkt als die van 1920 vergeleken worden met de naoorlogse.

Rooms was dus nadrukkelijk troef in al de jaren dat de medicus daar woonde. Overigens hadden de huisarts en zijn echtgenote Leonie Klep (1893-1985) ook hoogstaande katholieke opvattingen. Uit hun huwelijk kwamen negen kinderen voort en een bewijs voor hun katholiek-zijn bleek uit het trouwe kerk- en lofbezoek en het altijd bidden van de rozenkrans in de Maria-maanden. Mol zou in zijn periode als huisarts tot 1946 naast de kerkdorpen St. Willebrord, Hoeven en Sprundel alleen in Etten praktiseren. Het andere deel van de gemeente, Leur, beschikte over een eigen huisarts. Vanaf de vorming in 1811 van beide gemeenschappen tot één gemeente was een zekere vorm van animositeit steeds kenmerkend voor de relatie tussen de kerkdorpen Etten en Leur geweest. Niettemin maakten een paar patiënten uit Leur toch gebruik van de diensten van de Ettense huisarts wat echter een doorn in het oog was van de Leurse pastoor Dekkers, die meende zich met alles in dit dorp te moeten bemoeien. Toen Mol de kritiek op een gegeven moment te gortig werd, belde hij aan bij de Leurse pastorie, waarna een stevige woordenwisseling met de geestelijke plaatsvond.

Huize De Linden (Markt 9, Etten-Leur) in 1954, de woning van de Ettense huisarts. In 1917 nam Chris Mol de praktijk en het woonhuis over van zijn voorganger Pieter Franciscus Vermast. (Regionaal Archief West-Brabant Oudenbosch, fotocollectie Etten-Leur)

Tabel Bevolkingssamenstelling naar godsdienst 1920-1970 Etten-Leur

102

	1920	
Totaal rooms-katholieken	8258	(96,5%)
Totaal protestanten	284	(3,3%)
Andere gezindten	4	(0,1%)
Geen godsdienstig gezindten	4	(0,1%)
Totale bevolking	8550	(100%)

	1955	
Totaal rooms-katholieken	11758	(95,9%)
Totaal protestanten	431	(3,5%)
Andere gezindten	37	(0,3%)
Geen godsdienstig gezindten	34	(0,3%)
Totale bevolking	12260	(100%)

	1970	
Totaal rooms-katholieken	17505	(88,9%)
Totaal protestanten	1130	(5,7%)
Andere gezindten	461	(2,3%)
Geen godsdienstig gezindten	602	(3,1%)
Totale bevolking	19698	(100%)

Bron: RAWB, AGEL, inv.nr. 79, jaarverslag 1970, VIIC

Principieel katholiek en gelovig als hij was, had Mol niettemin ook de nodige moeite met de bemoeizucht en het traditionele denken van de vooroorlogse deken Van den Biesen van de Lambertuskerk in Etten. Hem rekende hij aan dat piëteit en devotieel vertoon sterk benadrukt werden maar dat de maatschappelijke oorzaken, die tot armoede en onrechtvaardige situaties leidden, volledig buiten beschouwing werden gehouden. Op dat punt lag de werkwijze van pastoor Bastiaansen uit St. Willebrord hem veel beter. Die had namelijk oog voor structurele tekorten in de samenleving en poogde als een 'tweede Ariëns' de nood zoveel mogelijk te lenigen.

Overigens zouden Etten en Leur na de Tweede Wereldoorlog een dynamisch veranderingsproces ondergaan, doordat de gemeente als

industrialisatiekern stimuleringsgelden kreeg toegespeeld van het rijk. Mol heeft als parlementariër de nodige invloed uitgeoefend om deze beslissing gerealiseerd te krijgen. In 1950 ging de gemeente, mede door deze verandering, voor het eerst over voortgezet onderwijs beschikken, ofschoon dat nog in bescheiden mate was in de vorm van een huishoudschool. Wel bestond er reeds lang huishoudonderwijs, maar vrijwel alleen voor interne leerlingen.

In de periode (1917-1972) dat dokter Mol in Etten woonde, daalde na 1955 het percentage katholieken, toen velen van buiten de gemeente zich hier ten gevolge van het industrialisatieproces vestigden. Het aantal protestanten groeide door deze import maar niet spectaculair. Er was een duidelijke toename van inwoners die tot een andere geloofsgemeenschap als de katholieke en protestantse behoorden en zij die helemaal niet gelovig waren.

Ofschoon ietwat minder was Etten-Leur op 1 januari 1971 nog duidelijk één katholieke gemeenschap. Zoals in de hele samenleving speelden onderhuids echter reeds andere mechanismen. In 1957 gaf de deken van Etten opdracht aan het Katholiek-Sociaal Kerkelijk Instituut in Den Haag onderzoek te doen naar het misbezoek op zondag. Eén van de conclusies was dat met het wegvallen van de gesloten en meer traditionele gemeenschap in de arbeidersklasse de druk weggenomen was regelmatig de zondagsplicht te vervullen. Reeds toen waren de eerste scheuren in het hechte katholieke bolwerk te ontwaren en diende de ontkerkelijking zich aan. Velen waren in naam nog wel katholiek maar amper of niet meer praktiserend.¹⁰

Zo keek en ging men in Etten naar de Sint Lambertuskerk, voordat het H. Hartbeeld in 1926 geplaatst werd. (Regionaal Archief West-Brabant Oudenbosch, fotocollectie Etten-Leur)

In dit artikel is gepoogd aan te tonen dat het katholicisme dokter Mol met de paplepel was ingegoten. De geur van wierook en kaarsvet moet zelfs in zijn kleren te constateren zijn geweest. Van zowel door de familie van vaderskant als door die van zijn moeder was hem dit meegegeven en zo heeft het katholieke geloof steeds als een inspiratiebron voor al zijn handelen gefungeerd. Ook zijn eigen kinderen werden in die geest opgevoed. De conclusie kan dan ook geen andere zijn dan dat de principieel katholiek opgevoede arts leefde naar de principes, zoals hij die in zijn jeugd jaren had meegekregen, waarbij zijn geloofsovertuiging nog versterkt werd tijdens en na een arbeidzaam leven in de volslagen roomse omgeving van Etten-Leur.

Mol kon zich in zijn memoires nog wel eens kritisch uitlaten over de bevolking van Etten-Leur en enkele omliggende dorpen die hij bediende. Zelf een 'vechtjas in driedelig kostuum' zijnde, kon hij zich soms ergeren aan de volgzaamheid en gemakzucht, eigenschappen waarmee veel katholieken in het interbellum op het Noord-Brabantse platteland behept leken te zijn. Daarmee is geenszins gezegd dat hij niet van die zelfde bevolking hield. Dat deed hij zeer zeker wel en zijn vooruitziende blik werd zelfs zo gewaardeerd, dat hij halverwege de jaren vijftig als eerste inwoner van Etten-Leur tot ereburger benoemd werd. In het raadsbesluit van 6 oktober 1956 is als overweging vermeld, 'dat de heer Chr. J.M. Mol, arts te Etten, op medisch en sociaal gebied jegens de gemeente Etten en Leur uitzonderlijke verdiensten heeft verworven'.¹¹ Chris Mol zelf was volgzaam, dus een lam, als principieel katholiek en zeer oprecht en trouw in de leer. Zijn respect voor de bisschoppen was groot en steeds ging hij als voorzitter zijn medebestuurders van de Provinciale Bond van het Wit Gele Kruis voor bij het kussen van de zegelring van een monseigneur. Vernietigend was zijn blik naar het bestuurslid dat meende hiervan te kunnen afzien. Lang volgde hij principieel de standpunten van de R.K. Artsenvereniging in zaken als abortus, buitenechtelijke verhoudingen en kindertal.

De kentering van de jaren zestig zou hem echter tot het besef brengen dat ook hij 'een kind van zijn tijd' was geweest. Met meer dan gemiddelde belangstelling volgde hij de ontwikkelingen van het Vaticaanse Concilie en juichte de vernieuwingen toe die de progressieve paus Johannes XXIII aanbracht. De onafhankelijke geest die hij steeds was, veranderde ten dele ook van inzicht door zijn werk voor de Wereld Gezondheids Organisatie (WHO) en zeer zeker ook omdat drie van zijn zoons in ontwikkelingslanden gingen werken. Dat leidde ook tot daden. Zo financierde hij een ziekenhuis in de Afrikaanse binnenlanden.

Door al deze indrukken van een in snel tempo veranderende samenleving zou Mol in een meditatief moment dan ook zijn verwondering uiten over hoe de geur van wierook en een overgecompenseerde stemming van gelijk hebben van de katholieke kerk iedere andere mening uit de weg was gegaan. Toen de veel conservatievere paus Paulus VI in

1968 met een afwijzing van geboortebeperking kwam, werd Mol zeer geëmotioneerd en boos. De arts, die begin jaren vijftig nog mordicus tegen iedere ingreep tegen het leven was, riep toen uit, dat het toch volstrekt onmogelijk was dat in ontwikkelingslanden er maar steeds kinderen bijkwamen die vervolgens 'barstten van de honger'. Tegelijkertijd vocht hij als een leeuw om binnen de gegeven mogelijkheden tal van vernieuwingen binnen de katholieke kerk aan te brengen. Op tal van terreinen binnen de volksgezondheid heeft hij die katholieke inspiratie proberen over te dragen en als kundig bestuurder is hij erin geslaagd veel tot stand te brengen.

Maar Mol was bepaald niet gemakkelijk en zeker kritisch, voor zichzelf en zijn omgeving. Het teruggeven van zijn kerkelijke onderscheidingen paste binnen dit denken. In zijn omgeving was het velen reeds opgevalen, hoe Mol als katholiek worstelde met een aantal stellingnamen van het Vaticaan. De discussies over *Humanae vitae* en de verslaglegging over het Pastoraal Concilie volgde de arts op jaren intens. Het gemak, waarmee het Vaticaan in zijn ogen steeds het standpunt van de Nederlandse kerkprovincie naast zich neerlegde, vormde voor hem de spreekwoordelijke druppel. Mol richtte een brief 'Au Secrétariat d'Etat des Etats Pontificaux, Cité du Vatican; Rome' en stuurde hiervan afschriften naar kardinaal B. Alfrink, bisschop H. Ernst van Breda, pastoor H. Soffers van de Heilig Hartparochie waartoe Mol behoorde en aan zijn negen kinderen als getuigen. In zijn brief beschreef de arts waarom hij tot deze actie kwam. Zijn belangrijkste kritiek betrof de ernstige noden in verband met de celibaatkwestie, het desavoueren door 'Rome' van het Nederlandse episcopaat en het nagenoeg volledig verdwijnen van de communicatie tussen het kerkvolk en de hiërarchie, die zich in stand hield door coöptatie in plaats van samenspraak met de gelovigen. Geschokt nam hij dan ook afstand van een instituut dat tegenover zijn

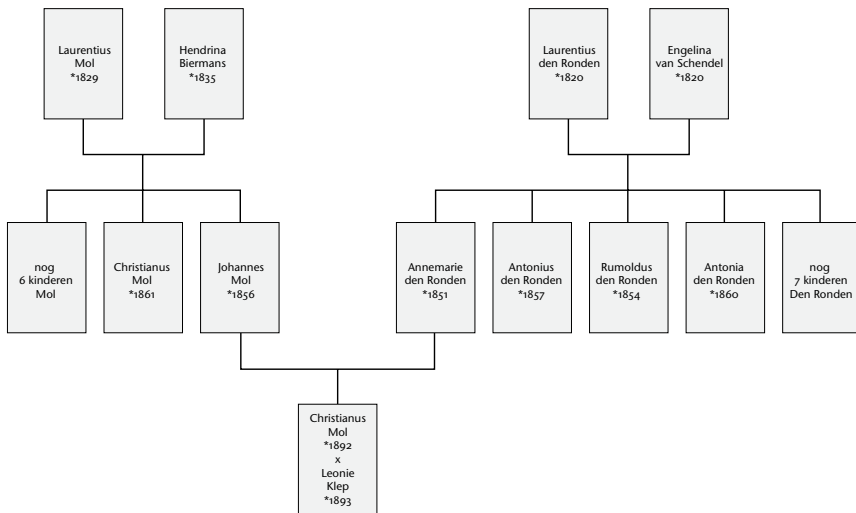
Chris Mol was een diepgelovig katholiek. Het zal hem dan ook weinig moeite gekost hebben om in de film 'Zonnelied' (een in Etten-Leur in 1938 opgenomen film waarin het ontstaan in 1918 en het werk van het Wit Gele Kruis te Etten werden uitgebeeld) met overtuiging de rol van parochieherder te spelen. (Archief Heemkundekring "Jan uten Houte", Etten-Leur)

eigen gezagdragers een beleid voerde dat van weinig invoelingsvermogen getuigde en uitte hij zijn respect voor de toenmalige leiders van de Nederlandse katholieken.

Aleen de bisschop van Breda gaf een reactie. Die luidde: 'Met u betreur ik de wijze waarop de celibaatkwestie behandeld wordt, omdat dit in strijd is met de eigenlijke werkelijkheid van de Kerk en ik vind het erg dat de Kerk u, die zozeer met haar verbonden bent, aanleiding geeft tot een stap die toch voor u een moeilijke geweest moet zijn, maar die u toch weer laat zien zoals we u altijd hebben gekend en gewaardeerd.'

De Ettense gemeenschap reageerde verdeeld. Naast bewondering was er ook onbegrip. Voor de arts was dit echter geen kompas om op te varen. Hij had zijn eigen normen en waarden. Dokter Chris Mol was dan ook lam en leeuw tegelijk!

J.J.C. Huige

Stambomen van de families Mol en Den Ronden. De personen die in het artikel genoemd worden zijn weergegeven. (Uit: Huige)

Archivalia

- RAWB *Regionaal Archief West-Brabant*
AGEL Archief gemeente Etten-Leur 1950-1979
ASL Archief Sint-Lambertusparochie te Etten, 1594-1968 (1983)

Literatuur

- Het zondagsmisbezoek in Etten. Resultaten van de misbezoekstelling, gehouden te Etten op 8 december 1957.* Den Haag 1958
Huige, Jan, *Chris Mol 1892-1979. Van plattelandsdokter tot nationaal gezondheidspionier.* Tilburg 2004
Rogier, L.J. en N. de Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953.* 's-Gravenhage 1953
Rooy, Piet de, *Republiek van rivaliteiten: Nederland sinds 1813.* Amsterdam 2002
Theunisse, J.G.L., *Jan Frederik Vlekke 1849-1903; ethiek en rentabiliteit in een ondernemersleven.* Tilburg 1966

Noten

- 1 Huige.
- 2 Met name de streekarchivarissen van Etten-Leur en Oosterhout, respectievelijk de heren drs. Clemens Lohmann en Jan Broeders, haalden uit de archieven van Prinsenbeek en Terheyden, zijnde de baker-

mat van de familie Mol en den Ronden, interessante documenten boven tafel.

3. Zijn innerlijke discipline bleek uit het feit dat hij als tachtigjarige zich nog een zelftrainingscursus machineschrijven eigen maakte omdat zijn beverige handschrift voor hemzelf ook onontwaaarbaar werd.
4. Beide documenten verschenen in een oplage van 50 stuks en waren bedoeld voor zijn kinderen, kleinkinderen en een aantal persoonlijke vrienden. Ofschoon doorgaans mild van toon, schuwde de arts zo nu en dan niet in zijn ogen voorkomende wan-toestanden en ondermaats presterende lieden in scherpe bewoordingen te veroordelen. De terughoudendheid om ze in groter verband uit te geven, zal waarschijnlijk hiermee te maken hebben. Aangezien deze documenten nooit in de openbaarheid zijn verschenen, zal in dit artikel er niet steeds paginagewijze naar verwezen worden.
- 5 Rogier, 325.
- 6 Theunisse, 276.
- 7 Rogier, 572, 573.
- 8 Huige, 109, 358-360.
- 9 Rooy, 150-156.
- 10 RAWB, ASL, inventarisnummer 9 (Zondagsmisbezoek).
- 11 RAWB, AGEL, inventarisnummer 2142.

Familierelaties Van Loon

108

